

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ»**

Виконала:
магістрантка 2 курсу групи KorO1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Суліма Аліна Сергіївна

Науковий керівник:
Гевчук Н.С., кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної та
інклюзивної освіти

Рецензент:
Дідик Н.М., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2021 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ІЗ ЗПР.....	8
1.1. Характеристика та особливості сучасної європейської системи правового виховання в Україні.....	8
1.2. Сутність правового виховання старшокласників із затримкою психічного розвитку.....	17
Висновки до 1 розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗПР.....	25
2.1. Методика дослідження правового виховання дітей із ЗПР.....	25
2.2. Особливості методики організації роботи щодо правового виховання дітей із ЗПР.....	39
Висновки до 2 розділу.....	45
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗПР.....	48
3.1. Забезпечення єдності впливу родини і школи у правовому вихованні дітей із ЗПР.....	48
3.2. Результати формувального етапу дослідження, їх аналіз.....	57
Висновки до 3 розділу.....	62
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	79

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ООП – особливі освітні потреби

ЗПР – затримка психічного розвитку

ІРЦ – інклюзивно ресурсний центр

ВСТУП

Актуальність теми. Особливої актуальності набуває правовиховна робота з учнями, оскільки правову культуру особистості необхідно формувати з раннього віку як у закладі освіти, так і в родині. Родинно-шкільний простір є середовищем, що поєднує виховні традиції сім'ї та освітню діяльність школи на основі інтеграції, наступності і взаємодоповнення принципів, цілей, змісту, форм і методів правового виховання учнівської молоді.

На сучасному етапі в Україні спостерігається тенденція до зростання чисельності дітей з функціональними обмеженнями, а також сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами.

У сучасних умовах українського суспільства правове виховання є одним з найважливіших чинників розвитку особистості, становленні громадянського суспільства і демократичної правової держави – держави де панує закон.

За даними ООН, у світі нараховується приблизно 450 млн людей з обмеженими можливостями і майже 200 млн з них – діти. Сім'ї, що мають дітей з порушеннями фізичного чи психічного розвитку, – це одна з найбільш уразливих груп населення. Соціальна підтримка таких сімей передбачає розв'язання цілого комплексу проблем, пов'язаних з допомогою дитині: з її соціальною реабілітацією, лікуванням, освітою, соціальною адаптацією й інтеграцією в суспільство.

Основні положення соціально-педагогічної підтримки дітей з особливостями психофізичного розвитку та їхніх батьків окреслені у законах України: «Про охорону дитинства» (2001), «Про освіту» (2020), «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг (2018); Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013);; постановах Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (2011), «Про затвердження Державного стандарту загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами» (2013).

Проблеми правового виховання старшокласників із ЗПР досліджуються багатьма вченими, зокрема В.В. Альхименко, З.В.Бочкаревою, О.О. Ляшенком, С.В.Матвієнком, І.Г. Митуною, О.Б.Нагорною, О.О. Орловою та ін.

В останні десятиліття проблеми правового виховання громадян у різних його аспектах знайшли відображення у працях українських учених. Серед них: Б. Андрусишин, Г. Васянович, В. Владимірова, Н. Голікова, О. Горчаков, В. Дубровський, С. Карпенчук, Л. Канішевська, Т. Кириленко, І. Криштак, М. Фіцула, В. Ягупов та ін.

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість у сучасній педагогічній теорії та практиці, визначені суперечності зумовили вибір теми дипломної роботи – *«Особливості правового виховання старшокласників із затримкою психічного розвитку»*.

Досягнення мети дослідження передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми правового виховання старшокласників із затримкою психічного розвитку.
2. Експериментальним шляхом дослідити рівень знань старшокласників із ЗПР з напрямку правового виховання.
3. Розробити корекційну програму правового виховання для старшокласників із затримкою психічного розвитку.
4. Апробувати та перевірити результативність впровадженої програми для старшокласників із ЗПР щодо формування правових аспектів «Кожна дитина під захистом».

Об'єктом дослідження є правове виховання старшокласників із затримкою психічного розвитку.

Предметом дослідження є впроваджена програма для старшокласників із ЗПР щодо формування правових аспектів «Кожна дитина під захистом».

Методологічною основою дослідження є:

– теоретичні методи: аналіз літературних джерел щодо проблеми правового виховання старшокласників із затримкою психічного розвитку; аналіз зарубіжного досвіду правового виховання дітей з особливими освітніми

потребами; систематизація і узагальнення здобутої інформації з метою висвітлення основних вихідних положень експериментальної роботи;

- методи збору матеріалу (опитування-анкетування);
- методи емпіричного дослідження: педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи і контрольний зріз) з метою перевірки ефективності обґрунтованих положень;
- методи математичної статистики та контент-аналізу для інтерпретації отриманих результатів дослідження;
- метод порівняльного і статистичного аналізу та графічні методи.

Елементи наукової новизни одержаних результатів дослідження полягають у розробці програми спрямованої на покращення та розширення правових знань старшокласників із затримкою психічного розвитку.

Експериментальна база: Криворізька гімназія № 4 Криворізької міської ради (м. Кривий Ріг) Дніпропетровської області.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра були апробовані на науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2021 р.

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю у збірнику наукових праць студентів та магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології (Теоретичні основи вивчення правового виховання дітей із затримкою психічного розвитку. «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів XXX Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 15 лютого 2021 р. Переяслав, 2021. Вип. 27. 272 с., С. 143-147).

Структура роботи. Дипломна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 85 сторінок. Список використаних джерел включає 91 позицію, 3 з яких іноземною мовою.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі зроблені теоретичні узагальнення основних результатів дослідження та представлено практичне розв'язання проблеми правового виховання дітей із затримкою психічного розвитку

Результати проведеного дослідження свідчать про ефективність виконання поставлених завдань дослідження, що в свою чергу дає нам підстави для формулювання наступних *висновків*:

1. *Здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми правового виховання дітей із затримкою психічного розвитку.*

Визначено сутність правового виховання учнів із затримкою психічного розвитку. Проаналізовано різні підходи до теоретичного осмислення проблем правового виховання в цілому і проблему правового виховання дітей із ЗПР, а саме: проаналізовано роботи В.В. Альхименко, З.В.Бочкаревої, О.О. Ляшенка, С.В.Матвієнка, І.Г. Митунової, О.Б.Нагорної, О.О. Орлової та ін., стосовно становлення правового виховання в сучасній школі; становлення правової свідомості.

Окреслено міжнародну та вітчизняну нормативно-правову базу щодо правового виховання осіб з особливими освітніми потребами. Згідно закону України «Про освіту», інклюзивне навчання - система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Подано характеристику європейського досвіду правового виховання дітей з особливими освітніми потребами. Розглянуто, на прикладах інших країн (Великої Британії, Німеччини, Швейцарії, Австрії та Угорщини) реалізацію виховної роботи в школі. Основний акцент країни Європи для формування високого рівня громадянськості роблять саме на громадянську освіту, яка міцно закріпилась в державних програмах початкової, середньої і вищої освіти, правове виховання є невід'ємною частиною громадянського виховання, для розповсюдження і підтримання якого застосовується дуже багато зусиль. З формуванням саме

демократичної громадянськості пов'язується подальший стійкий демократичний розвиток держави.

2. *Експериментальним шляхом досліджено рівень знань старшокласників із ЗПП з напрямку правового виховання.*

Констатувальний етап експериментального дослідження проводився нами у 2021 р. та складався з двох етапів:

1. Визначення рівня знань дітей із ЗПП з напрямку правового виховання.
2. Вивчення думки фахівців щодо особливостей правового виховання старшокласників із затримкою психічного розвитку.

Географія першого етапу констатувального експерименту обмежувалася м. Кривий Ріг, Дніпропетровської області. Базою дослідження виступив заклад Криворізька гімназія № 4 Криворізької міської ради Дніпропетровської області.

Вибірка обмежувалася учнями які відвідували заклад середньої освіти, та складала 21 осіб (10 дівчат та 11 хлопчиків). Всього в Криворізькій гімназії № 4 зареєстровано 124 дитини з особливими освітніми потребами. Опитування проводилося за згодою батьків та законних представників дітей з особливими освітніми потребами.

На підставі узагальнення отриманих результатів щодо особливостей правового виховання дітей із затримкою психічного розвитку, можемо виділити такі основні проблеми у правовому вихованні дітей:

освітньо-просвітницькі (щодо різних аспектів правового виховання і навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку, обізнаності у своїх правах та обов'язках, особливостей інтеграції в соціум та взаємодії з однолітками),

соціально-правові (щодо захисту своїх прав та дотримання обов'язків; підвищення рівня обізнаності щодо захисту прав дітей з особливостями психофізичного розвитку та використання здобутих правових знань у житті),

психолого-педагогічні (щодо підвищення рівня правової культури; налагодження позитивної взаємодії з однолітками, формування толерантного

ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, вміння захистити свої права на безконфліктному рівні).

На другому етапі констатувального експерименту, ми провели експертне опитування закладів середньої освіти, м.Кривий Ріг, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами.

Метою даного етапу дослідження визначено з'ясування нових форм та методів правового виховання дітей із ЗПР, та шляхів взаємодії навчальних закладів, в яких запроваджене інклюзивне навчання.

Відповіді розподілилися наступним чином: «так» – 21 особа (67,74%), «у процесі розробки» – 7 осіб (22,58%), «ні» –3 особи (9,68%); серед пріоритетних видів роботи з дітьми в процесі правового виховання дітей із затримкою психічного розвитку є бесіди (100%) виховні години (83,87 %) та групові консультації (58,06 %) ; результати анкетування засвідчили, що в навчальних закладах, фахівці яких стали експертами нашого дослідження, не існує інструкції з взаємодії фахівців у процесі здійснення правовиховної роботи з дітьми із затримкою психічного розвитку. Така ситуація може сигналізувати про наявність певних причин (непідготовленість спеціалістів до правовиховної роботи, низький рівень їхньої проінформованості в галузі правового виховання дітей із ЗПР тощо), щодо відсутності в цих закладах правовиховної роботи з учнями, які мають ЗПР, як особливого виду діяльності опитаних фахівців.

3. Розроблено корекційну програму правового виховання для старшокласників із затримкою психічного розвитку «Кожна дитина під захистом».

З метою організації правового виховання дітей із затримкою психічного розвитку нами була розроблена та апробована комплексна програма з правового виховання «Кожна дитина під захистом».

Програма спрямована на те, щоб дати можливість дітям із затримкою психічного розвитку подолати труднощі в розумінні своїх прав, розвинути свої правові здібності, повністю або частково інтегруватися в життя суспільства; допомогти батькам, які виховують дитину з особливими освітніми потребами

реально усвідомити суть проблем дітей, допомогти їм оволодіти методикою індивідуального навчання дитини; допомогти батькам бути активними учасниками у розвитку правової культури дітей, виконання навчити їх працювати з дитиною вдома, довести, що правова культура – невідемлима частина успішної соціалізації дітей в майбутньому, що діти із ЗПР можуть жити і навчатись в колективі ровесників, можуть відстоювати свої права, знають та виконують свої обов'язки як повноправні члени громади.

Заняття проходили на базі Криворізької гімназії № 4 Криворізької міської ради (м. Кривий Ріг, Дніпропетровської області).

Програма з правового виховання складається з 3 модулів та тем. Теми змістових модулів відповідають визначеним нами, на етапі констатувального експерименту, проблемам правового виховання дітей із затримкою психічного розвитку, а також знанням необхідним дітям для розвитку правової обізнаності. Тривалість реалізації кожної теми залежала від форми проведення заходу та інформаційного наповнення. Загальна кількість годин для реалізації програми – 66 год.

4. Апробовано та перевірено результативність впровадженої програми для старшокласників із ЗПР щодо формування правових аспектів «Кожна дитина під захистом». в практику діяльності Криворізької гімназії № 4 Криворізької міської ради (м. Кривий Ріг, Дніпропетровської області).

До складу експериментальних груп було зараховано 11 дітей із затримкою психічного розвитку та 3 батьків.

У результаті експериментальної роботи з'ясовано, що значно виріс рівень знань дітей щодо: особливостей правового виховання дитини із затримкою психічного розвитку ; розвитку навичок правової культури в умовах сімейного виховання; шляхів інтеграції дитини із ЗПР у суспільство; розвитку навичок правової культури навичок та інших навичок у дітей

В експериментальній групі ми спостерігаємо, що у 72,73% спостерігається високий рівень задоволення освітньо-просвітницьких проблем, тоді як у контрольній групі цей показник дорівнює 18,18 %. Середній рівень знань

визначили 18,18% респондентів в експериментальній групі та 54,55 % в контрольній. Низький рівень притаманний для 9,09% осіб експериментальній групі та 27,27 % в контрольній групі.

Виходячи з отриманих результатів, діти стали краще розумітися в законодавчій базі, що вкрай важливо для цієї категорії людей, у яких життя ускладнене неправомірними діями з боку інших дітей і вимагає обізнаності у нормативно-правовому полі. У дітей експериментальної групи зріс рівень знань щодо особливостей побудови партнерських стосунків з іншими дітьми у групі та дітьми поза навчальним закладом та з'явилося розуміння правових знань, уміннь та навичок, які необхідні для ефективної комунікації у соціумі; сформувалися навички у дітей безконфліктної поведінки в соціумі, правила доцільного використання своїх прав та обов'язків в суспільстві.

Відтак, результати засвідчують, що у результаті формувального експерименту, значно виріс рівень володіння дітьми навичками, необхідними для вирішення правових конфліктів, як от: способи подолання конфліктів в родині, коли права дітей в сім'ї порушуються, подолання конфліктів серед однолітків; значно виріс рівень використання набутих правових знань в соціальному середовищі: так у 27,27% дітей експериментальної групи порівняно з 9,09% дітей контрольної групи.

На основі проведеного аналізу отриманих результатів контрольного зрізу, можна зробити висновок про ефективний вплив проведеної нами роботи на підвищення рівня знань та вмінь дітей, спрямованих на розвиток правової вихованості дітей із затримкою психічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаркова Н. І. Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Н. І. Агаркова К., 2003. 21 с.
2. Алексеев С. С. Право и наша жизнь / С. С. Алексеев. М. : Наука, 2001. 30 с.
3. Андрейцев В. Проблеми реформування юридичної освіти в Україні / В. Андрейцев // Право України. 2015. № 2. С. 97–105.
4. Андрусин Б.І. Освітнє право України: деякі дискусійні проблеми // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. Випуск 12. К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. С. 3–18.
5. Баженов В. Г. Формування морально-правових переконань учнів / В. Г. Баженов // Освіта. 2014. № 3. С. 40-44.
6. Байтин, М. И. Сутність права /3-е изд. перераб. и доп. М.: Эксмо, 2010. 299 с
7. Бариховская Е. Г. Концепция правового образования школьников / Е. Г. Бариховская и др. С.-П. : Санкт-Петербургский гос. ун-т пед. мастерства, 1995. 105 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості : [У 2 кн.] Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади : наук. вид. / І. Д. Бех. К. : Либідь, 2003. 280 с.
9. Бочкарева З.В. Правовое воспитание школьников: учебное пособие (курс лекций) / Ставрополь: Изд-во СКФУ, 2016. 236 с.
URL: <https://www.ncfu.ru/export/uploads/docs-university/SKFYumm-antiterror-Pravovoe-vozpitanie-shkolnikov.pdf>
10. Быховский И. Е. Правовая пропаганда среди молодежи / И. Е. Быховский. М. : Знание, 2007. 173 с.
11. Ветров Н. И. Профілактика правопорушень серед молоді / Н. И. Ветров. М. : Юрид. лит., 2018. 184 с.

12. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. [для студентів вищих навч. закладів]. Вид. друге доопр. і доповнене / О. І. Вишневський. Дрогобич : Коло, 2006. 608 с.
13. Володарська М. О. Світ прав дитини. Уроки громадянської освіти : Інтерактивні методики / М.О. Володарська. Харків : Скорпіон, 2005. 108 с.
14. Владимірова В. І. Нові підходи до проблеми правової культури в контексті національної освіти / В. І. Владимірова // Наук. вісник Ізмаїл. держ. пед. ін-ту. Ізмаїл, 2010. № 8. С. 23-26.
15. Владимірова В. І. Педагогічні проблеми формування правової культури вчителя в історії вищої педагогічної школи: автореф. дис. канд. пед. наук. Луганськ, 2003. 21 с.
16. Волинець Л. С. Права дитини в Україні : проблеми та перспективи / Л. С. Волинець; Український ін-т соціальних досліджень; Інститут дитинства. К. : Логос, 2020. 75 с.
17. Васильєва, Т. А. Права людини. М.: Норма: Инфра-М, 2011. – 588 с.
18. Виготський Л. С. Педагогічна психологія / За ред. В.В. Давидова. Москва : Педагогіка, 2001. 480 с.
19. Гетьман А. П. Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін, Правове виховання в сучасній Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х. : Право, 2010. 368 с.
20. Головченко В. В. Правове виховання учнівської молоді: питання методології та методики / В. В. Головченко. К. : Укр. Ценддсі б.р., 2016. 137 с.
21. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. К. : Основа, 2017. 374 с.
22. Гриценчук О. Формування громадянської свідомості / О. Гриценчук // Рідна школа, 2020. № 10 (жовтень). С. 8-9.
23. Давиденко Л. М. Колектив : правове виховання і попередження правопорушень / Л. М. Давиденко. К. : Право, 2013. 48 с.

24. Данильян О. Г. Деякі напрями оптимізації правового виховання в сучасній Україні / О. Г. Данильян, Я. О. Овдієнко // Наук. зап. Харк. ун-ту Повітр. Сил. Сер.: Соціальна філософія, психологія. Х. : ХУПС, 2009. Вип. 4 (31). С. 3-11.
25. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. №896. К. : Райдуга. 1994. 62 с.
26. Долгова А. Правовое воспитание несовершеннолетних / А. Долгова, А. Кожевникова, А. Медведев. М. : Знання, 2013. 96 с.
27. Дубровський В. Ф. Педагогічні умови формування правової культури старшокласників : автореф. дис. канд. пед. наук. К., 2016. 16 с.
28. Єременко В. О. Час сплачувати борги : проблеми правового виховання учнів / В. О. Єременко // Наука, 2020. № 7. С. 20-25.
29. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / За ред. Копейчикова В. В. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 320 с.
30. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. проф. М. В. Цвіка та ін. Х. : Право, 2002. 432 с.
31. Загрева В. Я. Правове виховання старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл-інтернатів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Загрева Валентина Ярославівна. К., 2002. 216 с.
32. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (Редакція станом на 24.06.2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
33. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
34. Зарицький О. Л. Правове виховання як домінант формування правової культури / О. Л. Зарицький // Європейські перспективи. 2017. № 2, ч. 1. С. 98-102.
35. Зверева І. Д. Соціальна робота з дітьми і молоддю (теоретико-методологічні аспекти) / І. Д. Зверева, І. В. Козубовська, В. Ю. Керецман, О. П. Пічкара. Ужгород : УжНУ, 2000. Ч.1. 192 с.
36. Івашина Ю. О. Форми і методи правовиховної роботи / Ю. О. Івашина, І. І. Ліпінський // Виховна робота. 2019. № 11 (12) листопад. С. 17-28

37. Іова В. Ю. Правове виховання та правовий захист учнів : навч.-метод. посіб. / В. Ю. Іова, Л. В. Красномоєць. Кам'янець-Подільський, 2009. 200 с.
38. Кашук М. Г. Засоби правового виховання старшокласників у позаурочній виховній роботі (друга половина ХХ століття) / М. Г. Кашук // Наукові записки : зб. наук. ст. / Міністерство освіти і науки України, Нац. пед. ун-тет імені М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Випуск CV (105). С. 77-82. (Серія педагогічні та історичні науки)
39. Кашук М. Г. Організаційно-педагогічні засади правового виховання старшокласників у виховній роботі загальноосвітньої школи (друга половина ХХ століття) / М. Г. Кашук / Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів : ЧНПУ, 2015. Випуск 124. С. 269-272.
40. Кашук М. Г. Педагогічний інструментарій правового виховання старшокласників / М. Г. Кашук // Розвиток сучасної освіти та науки : результати, проблеми, перспективи : Матеріали Міжнародного наук.-практ. конф. молодих вчених 21 – 22 листопада 2013 р. Дрогобич, 2013. С. 199-200.
41. Кашук М. Г. Правове виховання старшокласників у позакласній виховній роботі загальноосвітньої школи : монографія / М. Г. Кашук. Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 136 с.
42. Кашук М. Г. Суспільно-історичне та психолого-педагогічне підґрунтя проблеми правового виховання старшокласників / М. Г. Кашук // Педагогічний альманах: зб. наук. пр. Херсон : КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”, 2014. Вип. 23. С. 24-29.
43. Кічук Я. В. Правова культура старшокласника як важлива передумова його соціалізації / Я. В. Кічук // Наук. вісник Ізмаїльського держ. пед. ін-ту. Ізмаїл : ІДПІ, 1997. Вип. 4. 2014. С. 69 – 71.
44. Козюбра Н. И. Правовое воспитание молодежи / Н. И. Козюбра. К. : Наукова думка, 2010. 319 с.
45. Конституція України і основи правознавства в школі : кн. для вчителя / За ред. І. Б. Усенка. К. : Український центр правничих студій, 2015. 355 с.

46. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року) (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року).

47. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение : норма и патология / В. Н. Кудрявцев. М. : Наука, 1982. 287.

48. Лазарева Н. Н. Правовое воспитание несовершеннолетних / Н. Н. Лазарева // Социалистическая законность. 2000. № 7. С. 23.

49. Ляшенко О. О. Рівень сформованості правових знань з трудового законодавства у учнів старших класів допоміжної школи / О. О. Ляшенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наукових праць. Випуск 11. К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 108-112.

50. Ляшенко О. О. Стан та рівні правового виховання учнів старших класів допоміжної школи / О. О. Ляшенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наукових праць. Випуск 7. К. : Видав. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. С. 62 – 65.

51. Ляшенко О.О. Теоретичні засади правового виховання дітей з вадами інтелектуального розвитку: сутність, структурна організація, динаміка формування// Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Медобори-2006, 2011. 348с.

52. Матвієнко О. В. Основи виховання моралі у молодших школярів / О. В. Матвієнко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К. : Стилос, 2019. 232 с.

53. Мачинська Н. Правове виховання як складова гармонійного розвитку особистості / Н. Мачинська // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України ; Благодійний фонд ім. Антона Макаренка. К. : ЕКМО, 2009. Вип. 1. С. 112–119.

54. Методика правового виховання учнів / под ред. А. В. Мицкевича, В. М. Обухова. М. : Просвещение, 2001. 223 с.

55. Мовчун А. І. Кожна дитина має право : виховні заняття за книгою С. Гавриша «Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини» / за ред. С. Б. Гавриша. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 160 с.

56. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник / О. Б. Нагорна; НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2013. 140 с.

57. Необхідність правового виховання школярів.
<https://dnipr.kyivcity.gov.ua/files/2016/3/16/chkoliar.pdf>

58. Нестеренко, О. М. Правове виховання у сучасному суспільстві: теоретико-компаративістське дослідження : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. М. Нестеренко; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 21 с.

59. Орлова О. О. Механізм правового виховання / О. О. Орлова // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. 2005. № 4. С. 57–6

60. Павлов А. С. Правовое воспитание / А. С. Павлов. М. : Освіта , 2017. 270 с.

61. Петрочко Ж. В. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2017. С. 151-165.

62. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / С.П. Миронова. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.

63. Подберезський М. К. Про постановку проблеми правової освіти (загально-педагогічний аспект) // Актуальні проблеми дидактики середньої та вищої школи / за ред. В. І. Лозової, М. К. Подберезського. Х. : ХДПУ. 2017. С. 52 – 57.

64. “Права дитини – права людини” : [Інформ.-метод. посібник]/ Ш. Міжнародна Ліга прав дітей та молоді. К., 2000. 150 с.

65. Правова освіта й соціалізація учнівської молоді в умовах реформування українського суспільства : Матеріали Всеукраїнської науково-

практичної конференції 9-10 січня 2003 р./ Під ред. Л. Белової та ін. Х. : ХОНМІБО, 2003. 164 с.

66. Правове виховання учнів : [Метод. посібник] / Авт.-укл. М. М. Фіцула К. : ІЗМН, 1997. 148 с.

67. Правове виховання. URL:

https://pidru4niki.com/1800022435027/pedagogika/pravove_vihovannya.

68. Правове виховання .

URL: https://pidru4niki.com/15950210/pravo/pravove_vihovannya

69. Правове виховання в країнах Західної Європи

URL: <https://studfile.net/preview/5777635/page:5/>

70. Про Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI століття"), (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМН 576 (576-96-п) від 29.05.96).

71. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 06.09.2018 № 2541-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii>

72. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 23.05.2017 № 2053-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii>

73. Про освіту : Закон України від № 10-р/2019 від 16.07.2019. Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

74. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III Відомості Верховної Ради України. 2001. № 3. С.15–32.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

75. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія та технологія : монографія. Харків : ФОП Шейніна О.В., 2012. 468с.

76. Сварник М. Інклюзивна освіта в Україні: попередній аналіз ситуації. Інклюзивна освіта : збірник матеріалів проекту. Київ, 2013. 23 с.
77. Семитко А. П. Правовая культура // Теория государства и права / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. М.: Инфра. М-Норма, 2017. С. 330–331.
78. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Ч.2. К.: Слово, 2009. 236 с.
79. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. Х. : Консум, 2001. 656 с.
80. Стаканков А. В. Правове виховання та його роль у формуванні особистості / А. В. Стаканков // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. Харків : ХДПУ, 2001. Вип. 8. С. 131 – 136.
81. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. К. : Академвидав, 2013. 504 с.
82. Сучасне правове виховання в Європі як один із способів формування свідомого громадянина.
URL:<http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8972/1/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%87%D0%BD%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F%20%281%29-113-143.pdf>
83. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. (Про виховання підлітків) / В. О. Сухомлинський. К. : Рад. школа, 2017. 288 с.
84. Твердохліб Л. В. Формування правової культури старшокласників у навчальних закладах нового типу : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Твердохліб Лариса Валеріївна. Луганськ, 2018. 243 с.
85. Ушинский К. Д. Психологические основы воспитания. Формирование воли и характера человека. Воля как стремление к свободе / К. Д. Ушинский // Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, 2010

86. Усенко І. Б. Правове виховання і правова освіта в 1–8 класах // Конституція України і основи правознавства в школі : кн. для вчителя / І. Б. Усенко, В. І. Ваксман; за ред. І. Б. Усенка. К., 2016. С. 202–205.
87. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.
88. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. К. : Либідь, 2012.– 560 с.
89. Buck A., Pleasence P., Balmer N.J. Education Implications from the English and Wales Civil and Social Justice Survey. Great Britain, 2007.
90. Developing capable citizens: the role of public legal education. The report of the PLEAS Task Force. Russell Press, Great Britain, 2007.
91. Work in Progress II. Education for Citizenship in Four Nations: Follow-up interviews with teachers and pupils in schools in England, Northern Ireland, Scotland, Wales [Електронний ресурс] London: UNICEF, 2002. 33 p.